

O'ZBEKISTONDA EKOLOGIK HUQUQLAR VA ULARNING KAFOLATLARI**Normamat Ramazonovich Mallayev**

Termiz davlat universiteti Yuridik fanlar nomzodi, dotsent.

ORCID raqami: 0009-0000-6331-1576

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18963383>

Annotatsiya. Ushbu maqolada, O'zbekiston Respublikasida ekologik huquqlarning konstitutsiyaviy asoslari, fuqarolarning sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquqi, davlatning ekologiyani muhofaza qilish borasidagi majburiyatlari hamda ekologik huquqlar buzilganda sudga murojaat qilish mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik xavfsizlikni ta'minlashning huquqiy kafolatlari va ularning amaliy ahamiyati yoritiladi.

Tayanch iboralar: ekologik huquq, sog'lom atrof-muhit, konstitutsiyaviy kafolat, ekologik xavfsizlik, sud himoyasi, davlat majburiyati, ekologik nazorat, ekologik madaniyat.

ENVIRONMENTAL RIGHTS AND THEIR GUARANTEES IN UZBEKISTAN

Core phrases: environmental law, healthy environment, constitutional guarantee, environmental safety, judicial protection, state obligation, environmental control, environmental culture.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРАВА И ИХ ГАРАНТИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Ключевые слова: экологическое право, благоприятная окружающая среда, конституционная гарантия, экологическая безопасность, судебная защита, государственная обязанность, экологический контроль, экологическая культура.

TADQIQOT MUAMMOSI.

Zamonaviy davrda ekologik xavfsizlik masalasi nafaqat tabiiy muhitni muhofaza qilish, balki inson huquqlarini ta'minlashning ajralmas qismiga aylangan. Atrof-muhitning ifloslanishi, suv va yer resurslarining degradatsiyasi, atmosfera havosining zararli moddalar bilan to'yinishi aholi salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu jihatdan ekologik huquqlarni huquqiy jihatdan mustahkamlash va ularning real ta'minlanish mexanizmlarini tahlil qilish muhim ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi [1, 12].

O'zbekiston Respublikasida ekologik huquqlar konstitutsiyaviy darajada e'tirof etilgan bo'lsada, ularning amaliy kafolatlari, fuqarolarning ekologik axborotga bo'lgan erkin kirish imkoniyatlari, ekologik zarar uchun javobgarlik mexanizmlari va sud-huquqiy himoya amaliyoti yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Muammoning mohiyati shundaki, normativ-huquqiy baza mavjud bo'lishiga qaramay, ekologik huquqlarning samarali ishlashi ijro mexanizmlarining to'liq ishlashi bilan bog'liq.

TADQIQOTNING DOLZARBLIGI.

Ekologik huquqlar masalasi bugungi kunda global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Iqlim o'zgarishi, cho'llanish jarayonlari, transchegaraviy ekologik muammolar davlatlardan ekologik siyosatni kuchaytirishni talab etmoqda. O'zbekiston ham ekologik barqarorlikni ta'minlashni milliy rivojlanish strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Tadqiqotning dolzarbligi bir necha omillar bilan asoslanadi.

Sog'lom atrof-muhit insonning asosiy huquqlaridan biri bo'lib, u yashash va sog'liqni saqlash huquqlari bilan bevosita bog'liqdir. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash ijtimoiy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi. Ekologik huquqlarni kafolatlash demokratik huquqiy davlat qurish jarayonining tarkibiy qismidir. Fuqarolarning ekologik qarorlar qabul qilishda ishtiroki, ochiqlik va shaffoflik tamoyillari fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlaydi.

Ekologik huquqlarni samarali ta'minlash barqaror rivojlanish konsepsiyasini amalga oshirishning zarur sharti hisoblanadi. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilish bilan uzviy bog'liqdir [2, 31].

Shu bois ekologik huquqlar va ularning kafolatlarini tizimli ravishda o'rganish, mavjud mexanizmlarni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Xususan, ekologik huquqlarning buzilishi bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqishda sud amaliyotining yagona yondashuvga ega emasligi, ayrim hollarda fuqarolarning ekologik axborotdan foydalanish imkoniyatlari cheklanishi, ekologik nazorat mexanizmlarining samaradorligi masalalari tadqiqotning asosiy muammolaridan biri sifatida belgilanadi.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasida ekologik huquqlarning huquqiy asoslari kompleks tahlil qilindi. Ekologik huquqlar konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanganligi va u inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilganligi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik huquqlar quyidagi asosiy tarkibiy elementlardan iborat:

- sog'lom va xavfsiz atrof-muhitda yashash huquqi;
- atrof-muhit holati to'g'risida to'liq va ishonchli axborot olish huquqi;
- ekologik zarar yetkazilgan taqdirda uning qoplanishini talab qilish huquqi;
- ekologik ahamiyatga ega qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish huquqi.

Shuningdek, ekologik huquqlarning kafolatlari normativ-huquqiy, institutsional va sud-huquqiy mexanizmlar orqali ta'minlanishi asoslab berildi. Ekologik nazorat organlari faoliyati, davlat ekologik ekspertizasi, monitoring tizimi va javobgarlik choralari ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynashi aniqlashtirildi [3, 528].

Sud himoyasi ekologik huquqlarning real kafolati sifatida baholandi. Fuqarolar ekologik zarar yetkazilgan hollarda sudga murojaat qilish orqali o'z huquqlarini tiklash imkoniyatiga ega.

Shu bilan birga, ekologik nizolarni ko'rib chiqishda ixtisoslashgan yondashuv zarurligi qayd etildi. Tadqiqot natijalari ekologik huquqlarning samaradorligi nafaqat qonunchilikning mavjudligi, balki uning ijrosi, davlat organlarining ochiqqligi va jamoatchilik nazoratining faoliyati bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi.

O'zbekistonda ekologik huquqlar huquqiy davlat tamoyillariga muvofiq ravishda konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan va davlat tomonidan kafolatlangan. Fuqarolarning sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquqi huquqiy, institutsional va sud mexanizmlari orqali himoya qilinadi. Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- huquqlarni ta'minlashda normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish zarur;
- nizolarni ko'rib chiqishda sud amaliyotini birxillashtirish lozim;
- axborotning ochiqqligini kuchaytirish fuqarolarning huquqiy faolligini oshiradi;
- madaniyatni rivojlantirish ekologik huquqlarning real amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, ekologik huquqlarni samarali kafolatlash davlat va jamiyatning hamkorligiga asoslanadi. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash barqaror rivojlanishning muhim sharti bo'lib, u kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

NATIJALAR.

Sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquq - bu har bir insonning ekologik xavfsiz sharoitda yashashi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi va ekologik zarar yetkazilmasligiga bo'lgan huquqidir. Fuqarolar ekologik axborotdan erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi ekologik demokratiyaning muhim ko'rsatkichidir. Bu esa davlat organlarining ochiqqligi va shaffofligini ta'minlashni talab qiladi. Ekologik axborotning yashirilishi yoki noto'g'ri taqdim etilishi fuqarolarning huquqlarini buzish sifatida baholanishi mumkin [4, 440].

Shuningdek, fuqarolar jamoat birlashmalari orqali ekologik nazoratni amalga oshirish, ekologik loyihalarga munosabat bildirish hamda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan tashabbuslarni ilgari surish huquqiga ega. Davlat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha aniq majburiyatlarga ega. Bu majburiyatlar quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- ekologik qonunchilikni ishlab chiqish va takomillashtirish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlat nazoratini amalga oshirish;
- ekologik ekspertiza va monitoring tizimini yo'lga qo'yish;
- ekologik ta'lim va madaniyatni rivojlantirish;
- ekologik xavf tug'diruvchi faoliyatni cheklash yoki taqiqlash.

Ekologik siyosatning samaradorligi qonunlarning mavjudligi bilangina emas, balki ularning amalda bajarilishi bilan belgilanadi. Shu bois ekologik nazorat organlarining mustaqilligi, vakolatlari va javobgarlik mexanizmlarining aniq belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi [5, 235].

Bundan tashqari, davlat ekologik xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro hamkorlikni ham rivojlantiradi. Transchegaraviy ekologik muammolarni hal qilish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va biologik xilma-xillikni saqlash kabi masalalar xalqaro darajadagi hamkorlikni talab qiladi. Ekologik huquqlarning samarali kafolatlaridan biri - sud himoyasidir. Agar fuqaroning sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquqi buzilsa, u sudga murojaat qilish orqali o'z huquqlarini himoya qilishga haqli.

Fuqaro suddan noqonuniy harakatlarni to'xtatishni, yetkazilgan zararni qoplashni yoki muayyan faoliyatni taqiqlashni talab qilishi mumkin. Ekologik nizolarni ko'rib chiqishda sudlar ekologik qonunchilik normalari bilan bir qatorda inson huquqlari tamoyillarini ham inobatga oladi.

Shuningdek, prokuratura organlari va ombudsman instituti ham ekologik huquqlarni himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Jamoat ekologik ekspertizasi va nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyati ham ekologik huquqlarning amalga oshirilishiga xizmat qiladi. Ekologik huquqlarning huquqiy kafolatlari va ekologik huquqlar quyidagi kafolatlar orqali ta'minlanadi.

Normativ-huquqiy kafolatlar - ekologik munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar va me'yoriy hujjatlar tizimi.

Institutsional kafolatlar - ekologik nazorat va monitoringni amalga oshiruvchi davlat organlari faoliyati. Sud-huquqiy kafolatlar - buzilgan huquqlarni sud orqali tiklash imkoniyati.

Ijtimoiy kafolatlar - ekologik madaniyat va jamoatchilik nazoratining rivojlanganligi.

Ekologik huquqlarning real kafolatlari fuqarolarning huquqiy ong va madaniyati bilan ham bog'liq. Agar jamiyat ekologik masalalarga befarq bo'lsa, hatto mukammal qonunchilik ham kutilgan natijani bermasligi mumkin.

XULOSA.

O'zbekistonda ekologik huquqlar konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan bo'lib, ular inson huquqlarining ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. Fuqarolarning sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquqi davlat tomonidan huquqiy, institutsional va sud mexanizmlari orqali kafolatlanadi. Shu bilan birga, ekologik xavfsizlikni ta'minlash nafaqat davlat organlarining, balki har bir fuqaroning mas'uliyatini ham talab qiladi. Ekologik madaniyatni yuksaltirish, qonunchilikni takomillashtirish va sud himoyasi mexanizmlarini kuchaytirish ekologik huquqlarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Barqaror rivojlanish sari intilayotgan O'zbekiston uchun ekologik huquqlarni ta'minlash strategik ahamiyatga ega bo'lib, u kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qilishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. Rasmiy ma'lumotlar va statistik hisobotlar. –<https://lex.uz/uz/docs/-6479134>
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. 31-bet.
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. – 528 b.
4. Inson huquqi. Rustambayev M.X. va boshq. Darslik. - Toshkent; «Yuridik adabiyotlar publish», 2023-y. - 440 bet.
5. J.T. Xolmo'minov, N.B. Shoimov, O.A.Kamalov. – Ekologiya huquqi: Darslik – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. – 235 b.